

materials of this study will remain relevant in view of the need for Ukraine's convergence with the leading countries of the world in the economic, financial and social spheres in order to find its place in the global economic system.

References:

1. National Securities and Stock Market Commission [Electronic resource] Available at: <https://www.nssmc.gov.ua/?leng=eng&testing=true>.
1. The National Bank of Ukraine [Electronic resource] Available at: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
2. The National Commission, which issues state regulation in the field of financial services markets [Electronic resource] Available at: <http://nfp.gov.ua>.
3. Pro Radu z finansovoyi stabilnosti (About the Council on Financial Stability) [Electronic resource] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/170/2015>.

1.9. Personal properties of emergency rescuers as factors of professional deformation

1.9. Особистісні властивості рятувальників як фактори професійної деформації

Актуальність роботи. В сучасних умовах працівники ризиконебезпечних професій повинні мати як високу фізичну підготовку, так і стійкі професійні морально-психологічні якості. Ненормований робочий день, великі навантаження, робота в екстремальних та надзвичайних умовах, дефіцит часу, високий рівень відповідальності, психофізична напруга виснажують функціональні резерви організму рятувальників. Значним стресогенним фактором є людські жертви та понівечені тіла, з якими досить часто доводиться працювати рятувальникам. За даними досліджень О. В. Осипова працівникам ДСНС доводиться діяти в екстремальних та надзвичайних умовах, що є причиною зниження працездатності в середньому до 77% після участі у ліквідації НС. При цьому показники втомлюваності знаходяться в межах від 54-68 відносних одиниць, що відповідає п'ятій та шостій категорії важкості праці. Динаміка працездатності та ступінь втоми особистого складу рятувальних підрозділів свідчать про те, що дана професійна діяльність відноситься до категорій важкої та дуже важкої праці. Ці умови та фактори актуалізують проблему професійної деформації рятувальників та вимагають більш детального вивчення причин та розвитку феномену. Значущість подібних вивчень також зростає з необхідністю розвитку психологічного забезпечення в структурах ДСНС [1, 3, 5].

Вперше поняття деформації було описано в природничих науках як механізм природного чи штучного відхилення працездатності організму від

норми. Відповідно до цього розрізняють фізичну (соматичну), фізіологічну, психічну та особистісну деформацію.

Особливістю професійної деформації є те, що вона впливає на різні сфери життя людини та призводить до особистісних змін, психологічних проблем та зниження здоров'я. Професійна деформація має свою динаміку, у кожної людини вона розвивається своїм темпом, має різну протяжність у часі та виражається в особливих формах: в проєкції негативної проблематики на себе або на близьке оточення, втратою інтересу до роботи, сильним самоконтролем, емоційною віддаленістю та ін. [2, 5].

Професійна деформація може виникати періодично, як захисна реакція організму, або впливати на окремі сфери життя особистості.

У 1947 році Х. Дж. Фрейденбергер вперше описав синдром емоційного «вигоряння» як поступову втрату життєвої енергії професіонала, у сфері соціальної допомоги. Термін був введений для характеристики психологічного стану здорових людей, що знаходяться в тісному спілкуванні з клієнтами (пацієнтами), в емоційно перенасиченій атмосфері при наданні професійної допомоги (послуг).

Не дивлячись на стійкий інтерес до проблеми емоційного «вигоряння», цей феномен так і не здобув свого чіткого наукового визначення. Це пояснюється тим, що в основі цього явища простежуються складні психологічні та психофізіологічні процеси, що мають індивідуальний характер та змінюються в процесі життєдіяльності людини під впливом різноманітних факторів на відміну від різних форм емоційної ригідності, що залежать від особливостей нервової системи, психосоматичних порушень та ін.

Загалом, синдром емоційного «вигоряння» визначають як захисну реакцію організму людини на довготривалий, руйнівний стрес – це процес поступової втрати емоційної, когнітивної та фізичної енергії, що проявляється в симптомах виснаження, втомлюваності, особистісної відчуженості та зниженням відчуття задоволеності професійною діяльністю через хронічний робочий стрес.

До основних ознак синдрому належать: надмірне виснаження організму, відчуженість від роботи та колективу, недостатня ефективність дій (досягнень) фахівця [7, 8].

Враховуючи особливості діяльності рятувальників, можна припустити, що вплив стресогенних факторів у поєднанні з індивідуальними особливостями рятувальників можуть виступати передумовою виникнення та формування професійної деформації.

З моменту створення Міністерства з надзвичайних ситуацій актуальним стало питання психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників. Серед вітчизняних вчених які досліджували це питання були М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, В. І. Осьодлю та ін. Питаннями психологічного

супроводу рятувальників та підвищенням ефективності їх діяльності в екстремальних умовах продовжують займатися такі дослідники, як А. С. Куфлієвський, В. М. Носенко, Ю. О. Приходько та ін.

Не дивлячись на значний внесок зазначених дослідників, проблема особливостей професійної деформації, детермінантів виникнення та розвитку у працівників пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України має низку питань, що потребують детального вивчення.

Професійну деформацію в межах специфіки діяльності ДСНС можна визначити як комплекс взаємопов'язаних змін окремих якостей особистості, що залежить від специфічних умов праці, зокрема від ступеня відповідальності рятувальників за життя інших людей [4, 7].

З метою виявлення психологічних чинників, що є причиною виникнення професійної деформації у рятувальників було використано методіку оцінки рівня емоційного «вигорання» В. В. Бойко, що дає можливість системно і детально проаналізувати рівень емоційного напруження; опитувальник «Міні-Мульти» (скорочений варіант ММРІ), що відноситься до особистісних методик та дає можливість проаналізувати цінності, звички, актуальний стан самопочуття респондентів, особливості поведінки; 16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла (форма А), який надає можливість оцінити актуальний психологічний стан, особистісні риси досліджуваних, властивості що відображають відносно стійкі способи взаємодії людини з навколишнім середовищем і самим собою.

У дослідженні приймали участь працівники аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України у Харківській області (1-ДПРЧ Шевченківського РВ, 26-ДПРЧ Новобаварського РВ), міста Зміїв (58-ДПРЧ Зміївського РВ), у Луганської області (6-ДПРЧ Старобільського РВ). Загальна кількість досліджуваних – 60 осіб.

На першому етапі дослідження було приділено увагу емоційній складовій респондентів, за допомогою методіки оцінки рівня емоційного «вигорання» В.В.Бойко. Результати представлені на рис. 1.

За даними методіки найбільш вираженою у рятувальників є фаза «Напруження», що вважається провісником синдрому «вигорання» та характеризується зменшенням емоційної сфери. Наступною за ступенем вираженості є фаза «Резистенції», що характеризується низькою вираженістю емоцій через вибіркове реагування на стимули. Останньою фазою є «Виснаження», що характеризується відстороненістю від емоцій та переживань інших людей, рятувальники більше не в змозі адекватно реагувати на труднощі та проявляти емпатію до інших людей, більш того, все частіше спостерігаються негативні емоційні реакції гніву, грубості, вразливості.

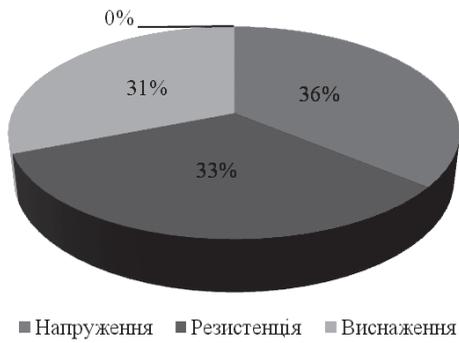

Рис. 1. Вираженість синдрому емоційного «вигорання» у рятувальників (у %)

Рівні професійної деформації, у даному випадку, відповідають стадіям емоційного «вигорання» та діагностуються у всіх досліджуваних.

Отримані результати за методикою емоційного «вигорання» дали можливість поділити респондентів на дві групи. До першої групи потрапили рятувальники у яких має місце професійна деформація на різних рівнях вираженості, до другої групи – рятувальники з відсутністю деформації.

При аналізі особистісних якостей респондентів, за допомогою опитувальника ММРІ, між групами досліджуваних також були зафіксовані певні відмінності, які можна простежити на рис.2.

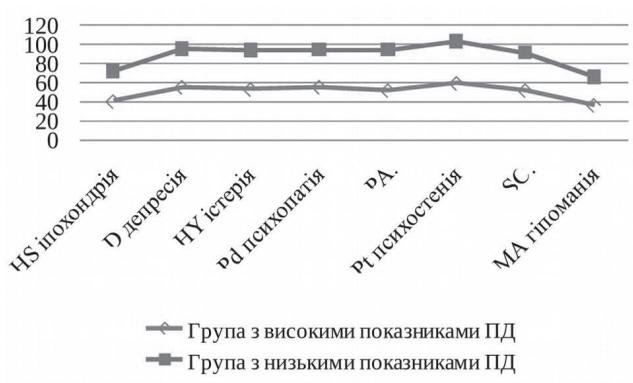

Рис. 2. Рівні прояву психохарактерологічних особливостей рятувальників з різним рівнем професійної деформації.

За допомогою методів статистичної обробки даних, а саме t-Ст'юдента для незалежних вибірок було перевірено достовірність отриманих результатів. Статистично достовірні відмінності ($p \leq 0,05$) між групами були зафіксовані за

шкалами депресії (D), психопатії (Pd) та психастенії (Pt). Дані шкали більш виражені в 1 групі рятувальників, у яких має місце професійна деформація. Для них характерним є підвищений рівень тривоги, напруги, спостерігаються труднощі у встановленні взаємозв'язків, конфліктність. Рятувальники цієї групи працьовиті, часом, занадто «віддані» своїй справі та високоморальні, що можна розглядати як одну з причин депресії.

За іншими шкалами статистично достовірних відмінностей не виявлено.

Особистісні відмінності між групами рятувальників було проаналізовано за допомогою 16-факторного опитувальника особистості Р. Кеттелла (форма А). Відмінності між групами досліджуваних можна простежити на рис.3.

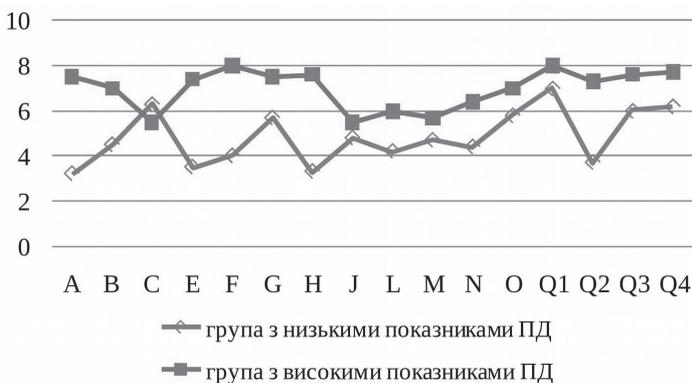

Рис. 3. Відмінність прояву особистісних якостей рятувальників з різним рівнем професійної деформації.

Статистично достовірні відмінності ($p \leq 0,05$) між групами були зафіксовані у комунікативній сфері за факторами А (товариськість), Е (сміливість), Q₂ (самостійність). Також, статистично достовірні відмінності були отримані у сфері емоцій за факторами F (безтурботність), Н (сміливість в соціальних контактах), Q₄ (напруженість). За критерієм регулятивних якостей відмінності були відзначені за фактором G (моральна нормативність). Це пояснюється тим, що професійно деформованим рятувальникам притаманна незначна активність у встановленні міжособистісних зв'язків, це може пояснюватись особливостями характеру, рівнем загальної втоми, особистими проблемами та віковими змінами.

Для рятувальників з несформованою професійною деформацією більш характерною є активна суспільна позиція, вони залюбки приймають участь у масових заходах. Що до регулятивних якостей, то для групи рятувальників з низькими показниками деформації характерним є висока моральність, що «виховалася» у зв'язку із високим рівнем ризику помилки, її цінності та рівнем

відповідальності у професійній діяльності. З одного боку це характеризує рятувальників як сумлінних, працьовитих та відповідальних, з іншого боку – занадто відповідальне ставлення та переживання з приводу служби є причиною психоемоційного напруження та підвищеного рівня тривоги, що спричиняють робочий стрес. У групи рятувальників з професійною деформацією спостерігається сплеск показників за факторами Q₂ (самостійність), що характерна для рятувальників із труднощами у встановленні взаємозв'язків, вони віддають перевагу індивідуальним формам роботи. Часто саме цей критерій виступає причиною робочих конфліктів.

За іншими факторами статистично достовірних відмінностей не виявлено. Важливо зазначити, що в групі рятувальників з відсутністю професійної деформації середні показники перебувають в межах норми. Не дивлячись на те, що серед рятувальників є такі, яким складно контактувати з людьми, показники за фактором N (дипломатичність) майже не відрізняються у досліджуваних групах. Це може свідчити про те, що деякі рятувальники схильні до обмеження спілкування, проте, за потреби, вони досить чітко та вправно виражають свої думки. З метою виявлення факторів, що формують професійну деформацію у рятувальників було використано метод регресійного аналізу. У якості залежних змінних використовувались показники за шкалами опитувальника Mini-Mult, та показники за факторами особистісного опитувальника 16-PF Кеттелла (форма А). У якості незалежної змінної використовувались сумарні показники за методикою емоційного «вигорання» В. В. Бойко.

У ході застосування багатофакторного регресійного аналізу були отримані такі дані (табл.1).

Таблиця 1: Показники лінійної регресійної залежності впливу статистично значущих особистісних якостей рятувальників на професійну деформацію

N=60	Regression Summary for Dependent Variable: R= 0,9079; R ² = 0,824 Adjusted R ² = 0,797 F(8,51)=29,902 p<,000001 Std. Error of estimate: 21,448			
	b	Std. Err. of b	T	p-value
Q ₄	3,30	1,96	2,17	0,10
N	-11,75	3,04	-3,87	0,00
D	1,09	0,35	3,17	0,00
I	3,45	1,55	2,22	0,03
G	3,47	2,06	2,21	0,03

Аналізуючи отримані дані, необхідно звернути увагу коефіцієнт множинної кореляції R=0,9079, тобто близький до 1, отже зв'язок між кінцевими змінними максимально тісний.

Отримані показники дали змогу побудувати прогностичну модель психологічних детермінантів професійної деформації у рятувальників:

$$ПД = 24,16 + (-11,75H) + 3,45I + 3,47G + 3,30Q_4 + 41,09D.$$

Примітка: ПД – професійна деформація; H – фактор сміливості; I – фактор емоційної чуттєвості; G – фактор моральної нормативності; Q₄ – фактор напруги; D – фактор депресії.

Таким чином, найбільший вплив в розвиток професійної деформації внесли показники за фактором H, наступним за рівнем внеску є фактор I, фактори G та Q₄, найменший внесок у професійну деформацію роблять показники за фактором D. Тобто, рятувальники що перебувають у тривалій напрузі, переживають тривогу, схильні до неадекватної емоційної реакції, імпульсивні і навпаки, замкнуті, емоційно відсторонені, гостро переживають невдачі є потенційними «жертвами» професійної деформації.

У відсотковому співвідношенні, отримана модель пояснює більшу частину дисперсії професійної деформації ($R^2=0,824$), тобто зазначені вище фактори складають 82% професійної деформації рятувальників, ще 18% складають фактори (причини), що не були враховані в нашому дослідженні.

Література:

1. Безносов С.П. Причины возникновения профессиональной деформации личности. – СПб: Речь, 2004. – 264 с.
2. Бовин Б.Г., Рябов С.А. Профессиональный отбор сотрудников, работающих в условиях хронической экстремальности (психологический аспект). Проблемы профилактики дезадаптации и профессиональной деформации у сотрудников органов внутренних дел. – М.: НИИ МВД России, 1993. – 237 с.
3. Боснюк В.Ф., Рагоза Я.Р. Психологічні детермінанти професійної деформації рятувальників // Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: НУЦЗУ, 2017. – С. 35-37.
4. Куфлієвський А.С. Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигорання» серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Харк. нац. ун-т цив. зах. – Харків, 2006. – 139 с.
5. Носенко В.М. Психологія здоров'я. Психологічна робота по збереженню психічного здоров'я працівників МНС: підручник. – Харків: НУЦЗУ, 2011. – 218 с.
6. Осипов А.В. Профессионально важные качества сотрудников пожарно-спасательных формирований на разных этапах профессионального становления. – СПб: Речь, 2009. – 242 с.
7. Тімченко О.В. Кризова психологія: підручник. – Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.
8. Шойгу Ю.С. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных. – М.: Смысл, 2007. – 563 с.